

RİSÂLE-İ KUDSİYYE VE NAKŞBENDÎ KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ
RISĀLA AL-QUDSIYYA AND ITS PLACE IN THE NAQSHBANDĪ CULTURE

Abdumelik İBRAHİMOĞLU¹

Öz

Bahâeddîn Nakşbend'in (ö. 791/1389) önde gelen halifelerinden Muhammed Pârsâ, 14. asrın sonları ile 15. asrın başlarında Orta Asya'da yaşamış önemli bir sûfidir. İyi bir medrese tahsiline sahip olduğu anlaşılan Muhammed Pârsâ, bu birikimini yazdığı eserlerine yansıtmıştır. Çok sayıda eseri bulunan Pârsâ'nın kaleme aldığı eserlerden biri de *Risâle-i Kudsiyye*'dir. *Risâle-i Kudsiyye*'nin Nakşbendilikteki önemi oldukça fazladır. Zira risâle, tarikatın piri Bahâeddîn Nakşbend'in sözlerini kayıt altına alan bir eserdir. Pârsâ, bu eserinde Bahâeddîn Nakşbend'in sözlerini içeriklerine göre tasnif etmiş ve bunları tasavvufun temel klasiklerinden bazı iktibaslarla ve şiirlerle şerh etmiştir. Bu özelliğiyle eser gerek Nakşbendilikte gerekse diğer tarikatlarda önemli kabul edilmiş ve temel bir kaynak olma özelliği kazanmıştır. İşte bu makalede *Risâle-i Kudsiyye* hakkında etraflıca mâlûmat verilmiş ve eserin bu önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelime: Tasavvuf, Nakşbendilik, Muhammed Pârsâ, *Risâle-i Kudsiyye*

Abstract

Muhammad Pârsâ, one of the leading caliphs of Bahâ' al-Dîn Naqshband (d. 791/1389), is an important Sufi who lived in Central Asia at the end of the 14th century and the beginning of the 15th century. Muhammad Pârsâ, who is understood to have a good madrasa education, reflected this knowledge in his works. One of the works written by Pârsâ, who has many works, is *Risâla al-Qudsiyya*. The importance of *Risâla al-Qudsiyya* in Naqshbandî is quite high. Because the treatise is a work that records the words of Bahâ' al-Dîn Naqshband, the leader of the sect. In this work, Pârsâ classified the words of Bahâ' al-Dîn Naqshband according to their content and interpreted them with some quotations and poems from the basic classics of Sufism. With this feature, the work was accepted as important both in Naqshbandî and other sects and gained the feature of being a basic source. In this article, detailed information about *Risâla al-Qudsiyya* has been given and this importance of the work has been emphasized.

Key Words: Sufism, Naqshbandiyya, Muhammad Pârsâ, *Risâla al-Qudsiyya*

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: melikvergi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8326-7389

Gönderim Tarihi: 15.01.2023 **Yayına Kabul Tarihi: 30.05.2023** **Yayın Tarihi: 31.05.2023**

Atf: İbrahimoğlu, A. (2023). Risâle-i kudsiyye ve Nakşbendî kültüründeki yeri. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*. 6(1). 67-84

GİRİŞ

746/1345 yılında Buhara'nın şerğ köyünde dünyaya gelen Muhammed Pârsâ, öğrenimini ilk gençlik yıllarında tamamlamıştır. Medrese tahsilin tamamlayıp icazetini aldıktan kısa bir süre sonra Bahâeddîn Nakşbend'e (ö. 791/1389) intisap etmiştir. Pârsâ lakabı, intisabının bu ilk günlerinde şeyhi tarafından kendisine verilmiştir. Tasavvufî eğitimini Hâce Bahâeddîn'in gözetiminde tamamlayan Pârsâ, müridinin vefatından sonra diğer halife Alâeddîn Attâr'a (ö. 802/1400) intisap etmiştir. Bir yandan medresede talebe yetiştiren Pârsâ, diğer yandan da dergahında mürîd yetiştirmiş ve irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür. Aynı zamanda ilmî çalışmalarını da yürüten Pârsâ, bu minvalde çeşitli eserler kaleme almıştır. Onun kaleme aldığı eserler sadece tasavvuf ile ilgili değil İslâmî ilimlerin diğer alanlarına dair eserler de yazmıştır. Tasavvuf ile ilgili eserlerinin başında *Faslü'l-hitâb* (eserle ilgili ayrıntılar için bk. İbrahimoglu, 2022-2: 1116-1143), *Risâle-i Kudsiyye* ve *Tahkîkât (Tuhfetü's-sâlikîn)* gibi eserleri gelir (İbrahimoglu, 2022-1: 49-268). Bu eserlerden biri olan *Risâle-i Kudsiyye*, Nakşbendiliğin temel eserlerinden biri olarak kabul edilir ve tarikatın tarihinde yazılmış en eski kitap olma hüviyetini hâizdir. Pârsâ, bu eserde şeyhi Bahâeddîn Nakşbend'in sohbetlerinde anlattıklarından bir kısmını teberrüken not olarak kaydetmiştir. Daha sonra da tuttuğu bu notları şeyhin diğer halifesi Alâeddîn Attâr'ın işaretleriyle yazıp şerh etmiştir (Pârsâ, 1354: 7). Eserin mukaddimesinde de Allah dostlarının sözlerini bir araya getirip şerh etme ve bunları insanlara ulaştırmanın önemine değinmiştir (İbrahimoglu, 2022-1: 206-207).

1. RİSÂLE-İ KUDSİYYE'YE DAİR GENEL BİLGİLER

Nakşbendiliğin temel eserlerinden olan *Risâle-i Kudsiyye*, bu tarikatın tarihinde yazılmış en eski kitap olma hüviyetini hâizdir. Allah dostlarının sözlerini bir araya getirip şerh etme ve bunları insanlara ulaştırmanın önemine değindiği mukaddimesindeki ifadelerine göre Muhammed Pârsâ, şeyhi Bahâeddîn Nakşbend'in sohbet meclislerinde anlattıklarından bazılarını notlar şeklinde kaydetmiş; daha sonra teberrüken tuttuğu bu notları şeyhin diğer halifesi ve postnişini Alâeddîn Attâr'ın işaretleriyle yazıp şerh etmiştir (Pârsâ, 1354: 7). O hâlde eserin Alâeddîn Attâr'ın vefat tarihi olan 802/1400 yılından önceki bir tarihte yazıldığı söylenebilir. Bab başlığı bulunmayan eser on iki bölümden oluşmaktadır. Buna göre risâlenin birinci bölümünde Hâcegân silsilesi anlatılmış, ikincisinde sâlikin celâl ve cemâl sıfatları ele alınmış, üçüncüsünde Hakk'a olan yakınlık ve uzaklığa temas edilmiş, dördüncüsünde Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarından bahsedilmiş; sonra sırasıyla zikir, telvîn ve temkîn, taleb, benliği yok etme ve manevî terbiye, cem ve fark, hayret, velâyet, fenâ ve bekâ gibi temel tasavvufî konular ele alınmıştır. Her bölümün kendi içinde bir bütünlük arz ettiği ve birbirinden farklı uzunlukta yazıldığı eserde bu gibi mevzular işlenirken âyet ve hadislerin yanı sıra tasavvufun temel kaynaklarından istifade edilmiş, sık sık şiire müracaat edilerek içerik zenginleştirilmiştir. Eser bunun dışında daha birçok dil ve üslup özelliklerinde de sahiptir (Irâkî, 1354: 77-83). Hakîm Tirmizî (ö. 320/932), Ebû Tâlib Mekkî (ö. 386/996), Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö.

412/1021), Ferîdüddîn Attâr (ö. 618/1221) ve Şehâbeddîn Sühreverdî (ö. 632/1234) gibi birçok sûfînin kitaplarından -bazen isim belirterek bazen de belirtmeden- faydalanan Muhammed Pârsâ, eseri yazarken müridinin sözleri ile kendi şerhi arasına özel bir işaret (küçük bir daire) koymak sûretiyle ifadelerin birbirine karışmasının önüne geçmek istemiştir (Pârsâ, 1354: 6). Bu husus, yazmalarda çoğu kere ihmal edilmiş görünse de tahkikli baskılarda bihakkın îfa edilmiştir. Öte yandan eserin tahkikli İran neşrinin sonunda Molla Câmî'ye (ö. 898/1492) nisbetle kayıtlı bulunan hâşiyeye göre Bahâeddîn Nakşbend'in risâledeki sözlerinin “kudsiyye” sıfatıyla nitelendirilmesinin gerekçesi, bunların “beşer varlığının müdahale edemeyeceği ‘kuds âlemi’nden vârid olması”dır (Câmî, 1354: 74).

2. RİSÂLE-İ KUDSİYYE’NİN KAYITLARDAKİ İSİMLERİ

Risâle-i Kudsiyye gerek bazı yazmalarda gerek kütüphane ve katalog kayıtlarında gerekse bibliyografik kaynaklarda muhtelif isimlerle zikredilmektedir. Kanaatimizce eserin bu şekilde çeşitli adlarla anılmasının temel nedeni, risâleye müellif tarafından herhangi bir ismin açıkça verilmemiş olmasıdır. Dolayısıyla sonradan yapılan bu isimlendirmelerin ya eserde geçen herhangi bir kelimedenden (kelimât-ı kudsiyye, enfâs-ı kudsiyye ve elfâz-ı müteberrike gibi) ya da eserin muhtevasından hareketle yapıldığını söylemek mümkündür. Tarafımızdan ulaşılabilen nüshalardan veya kayıtlardan yola çıkılarak yapılan adlandırmalar zikredilmiştir. Ancak burada sıralanan isimler imlası düzeltilerek verilmiştir. Kayıt numarası ve varakları veya ilgili kaynak referans olarak verildiği için yapılan bu imla tashihihinin bir karmaşaya yol açmayacağı varsayılmıştır (daha başka isimler için de bk. Çîme, 1353: 480-481; Irâkî, 1354: 77-79). Sözü edilen bu isimler şunlardır: *Faslü'l-hitâb*'da er-Risâletü'l-Kudsiyyetü'l-Bahâiyye (Pârsâ, 1381: 699),² Kudsiyye (Safî, 2536: 2/481), Enfâs-ı Kudsiyye (Karabulut, ts.: 3/1334),³ Kelimât-ı Kudsiyye,⁴ Kelimât-ı Nakşbend (Ayasofya, 1663/2: 172b-212a), Kelimât-ı Kudsiyye-i Bahâeddîn Nakşbend (Ulu Cami, 1720/7: 131b-159a), Şerh-i Kelimât-ı Hâce Şâh-ı Nakşbend,⁵ Kelime-i Çend ez Enfâs-ı Neşiyeye/Kelimât-ı Nakşbendiyye (Ayasofya, 4795/31: 267b-284a), Ba'zî ez Enfâs-ı Müteberrike-i Hazret-i Şâh-ı Nakşbend (Hıdırova, 2006: 98), Risâle ez Hakâik-ı Kelimât-ı Şâh-ı Nakşbend (Genel, 334/3: 170b-217a), Şerh-i Kelimât-ı Hâce Bahâeddîn,⁶

² Ayrıca aynı ismi taşıyan muhtasar bir nüsha da bulunmaktadır. Bunun yer yer atlamalar yapılarak oluşturulduğu ve bu yapılırken de metinden veya şerhten ne kadarının kısaltıldığına dikkat edilmediği yani sistematik bir ihtisar yapılmadığı anlaşılmaktadır. bk. Süleymaniye YEK, Esad Efendi, No. 1500/8, vr. 23b-33b.

³ Bu nüshanın muhtasar olduğu düşünülmektedir. Aynı eser kütüphane kaydında “Risâle fi't-Tasavvuf” olarak geçmektedir. bk. Yusuf Ağa YEK [Konya], No. 677/4, vr. 204b-217b. “Ez Enfâs-ı Kudsiyye” ismiyle kayıtlı olan bir başka nüsha için bk. Özb. FAŞE Ktp., No. 5501/2, vr. 32a-59a.

⁴ Kütüphane kaydında *Risâle-i Kudsiyye* olarak geçen bu esere ait yazmanın sonunda söz konusu isim geçmektedir. bk. Süleymaniye YEK, Hacı Beşir Ağa, No. 372/3, vr. 348a-370b. Bir başka kayıt için bk. Süleymaniye YEK, Yazma Bağışlar, No. 7150/4, vr. 8b-37b; Tahir Ağa Tekkesi, No. 276/3, vr. 3a-14a [1124 (1712) tarihli olan bu nüshanın sonunda yarım sayfa kadar bir fazlalık bulunmaktadır].

⁵ Daha başka risâlelerin bulunduğu bir mecmuada yer alan bu eserin kaydında müellif isminin bulunmadığı görülmektedir. bk. Beyazıt YEK, Veliyüddin Efendi, No. 3254/3, vr. 59b-95a.

⁶ Kütüphane kaydında bu şekilde olan isim, el yazmasında “Ba'zî ez Kelimât-ı Kudsiyye-i Hâce Bahâeddîn” olarak tanıtılmaktadır. bk. Manisa YEK, No. 1140/5, vr. 8b-24a.

Melfûzât ve Makâmât-ı Hazret-i Hâce Nakşbend (Leipzig, 912: 1b-56a), Kelimât-ı Pîr Muhammed Bahâeddîn Şâh-ı Nakşbend Tercümesi,⁷ Makâmât-ı Nakşbend (Özb. FAŞE, 11812/3: 19a-46a), Menâkıb-ı Hâce Bahâeddîn Nakşbend (Esad Efendi, 3736/6: 74b-93a),⁸ Risâle-i Şeyh Bahâeddîn Nakşbend el-Buhârî,⁹ Risâle fi't-Tasavvuf,¹⁰ Risâle-i Tarîkat-ı Nakşîyye (Hazine Kitaplığı, 322: 1b-40a; Osman Ergin Yazmaları, 1132/1: 1b-23a; Yeni Yazmalar, 354: 1b-20a).¹¹

3. RİSÂLE-İ KUDSİYYE'NİN YAZMA VE MATBU NÜSHALARI

Kütüphane ve katalog kayıtlarında farklı isimlerle anıldığı görülen *Risâle-i Kudsiyye*'nin ünü Buhara'yı aşmış, Anadolu'ya kadar ulaşmıştır. Eserin nüshaları dünyanın çeşitli yerlerindeki muhtelif kütüphanelerinde korunagelmıştır. Başta yazıldığı yer olan Orta Asya olmak üzere dünyanın pek çok yerinde risâlenin bir hayli el yazma nüshasına rastlamak mümkündür (Dirâyetî, 1391-94: 24/836-837; Kâtib, 1941: 1/882; Münzevî, 1362-75: 3/1775-1778; Rieu, 1966: 2/862; Semenov, 1952-87: 3/256-257). Birçoğunu bizzat görerek tesbit ettiğimiz nüshaları ise -çeşitli vesilelerle bu çalışmada zikredilenler dışında- şunlardır:

1. Süleymaniye YEK, Pertev Paşa, No. 616/15, vr. 148a-158a.
2. Süleymaniye YEK, Ayasofya, No. 1977/2, vr. 228b-241a.
3. Süleymaniye YEK, Ayasofya, No. 1979/1, vr. 1b-24a.
4. Süleymaniye YEK, Ayasofya, No. 1980/2, vr. 35b-54b.
5. Süleymaniye YEK, Lala İsmail, No. 205/2, vr. 33b-65a.
6. Süleymaniye YEK, Cârullah Efendi, No. 2055/6, vr. 84b-109a.
7. Süleymaniye YEK, Cârullah Efendi, No. 1007, vr. 1b-21b.
8. Süleymaniye YEK, Daru'l-Mesnevi, No. 160, vr. 1b-34b.
9. Süleymaniye YEK, Daru'l-Mesnevi, No. 272M, vr. 1b-45b (837/1433 tarihli bir nüshadır).
10. Süleymaniye YEK, Hasan Hayri-Abdullah Efendi, No. 56/2, vr. 11b-34a.
11. Süleymaniye YEK, Hâlet Efendi, No. 811/5, vr. 17b-40b.
12. Süleymaniye YEK, İzmir, No. 804/3, vr. 30b-54b.

⁷ Yemezzâde Süleyman Rüşdî Efendi'ye nisbetle kayıtlı bu çeviriyle ilgili aşağıda bilgi verilmiştir.

⁸ Yaptığımız incelemeye göre arada bazı farklı ilaveler bulunmakla birlikte bu nüsha, matbu olana kıyasla yaklaşık üçte bir oranında eksiktir yani sayfa 49'a kadardır. Öte yandan Bağdatlı İsmâil Paşa (1839-1920), Muhammed Pârsâ'nın eserlerinden bahsederken "*Menâkıbu'sh-Şeyh Bahâî'd-dîn en-Nakşbendî*" ismindeki bir eseri de zikreder. Onun nisbet ettiği bu eserin burada sözü edilen *Risâle-i Kudsiyye* olması muhtemel olduğu gibi *Enisü't-tâlibîn* olma ihtimâli de vardır (Babanzâde, 1951-55: 2/183). Ayrıca bu isme benzeyen bir eserin Molla Fenârî'ye de yanlışlıkla nisbet edildiği anlaşılmaktadır (Kâtib, 1941: 1/882). Yanlış anlaşılın bu hatalı nisbetin izahı yapılmıştır (Gömbeyaz, 2010: 514).

⁹ *Risâle-i Kudsiyye*'nin şerhten arındırılmış muhtasar bir nüshası olup Bahâeddîn Nakşbend adına kayıtlıdır. bk. Süleymaniye YEK, Ağa Efendi Tanaçan, No. 21/9, vr. 109b-118a.

¹⁰ *Risâle-i Kudsiyye*'nin muhtasar bir nüshasıdır. bk. Süleymaniye YEK, Lala İsmail, No. 702/10, vr. 117a-128a.

¹¹ Kütüphane kaydında müellif adı bulunmayan eserin eski kaydı Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Yeniler Kitaplığı No. 2407'dir. Risâlenin sonunda eserden ayrılmış gibi durmayan yaklaşık bir varaklık bir ziyadeli bulunup tecellî-i zâfî hakkındadır. Aynı ilave Selimiye 68/4 nüshasının sonunda da var (vr. 23b-24a).

13. Süleymaniye YEK, Reşid Efendi, No. 450/12, vr. 88b-101b.
14. Süleymaniye YEK, Reşid Efendi, No. 1044/9, vr. 24b-39b.
15. Süleymaniye YEK, Şehîd Ali Paşa, No. 2815/3, vr. 53b-75b (Aynı numara altında müellif ismi bulunmayan ikinci bir *Risâle-i Kudsiyye* kaydı daha varsa da bu kayıt hatalı olup yazmada bunun karşılığı yoktur).
16. Süleymaniye YEK, Yazma Bağışlar, No. 842/1, vr. 1b-53b.
17. Beyazıt YEK, Veliyüddin Efendi, No. 3230/4, vr. 53b-85b.
18. Nuruosmaniye YEK, No. 5131/1, vr. 1b-34b.
19. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmet Kitaplığı, No. 1467/2, vr. 307b-326a.
20. Millet YEK, Ali Emîrî Farsça, No. 77/4, vr. 10a-47b.
21. İstanbul Ü. Nadir Eserler Ktp., Farsça Yazmalar, No. 327, vr. 3b-32b.
22. İstanbul Ü. Nadir Eserler Ktp., Farsça Yazmalar, No. 1006, vr. 1b-26b.
23. Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No. 7056, vr. 1b-51b.
24. İnebey YEK [Bursa], Ulu Cami, No. 2467, vr. 1b-45b.
25. İnebey YEK [Bursa], Genel, No. 4391/1, vr. 1b-30a.
26. İnebey YEK [Bursa], Genel, No. 2749/5, vr. 184b-209b.
27. Râşid Efendi YEK [Kayseri], No. 1110/2, vr. 145b-176b.
28. Selimiye YEK [Edirne], No. 54, vr. 1b-38b.
29. Selimiye YEK [Edirne], No. 68/4, vr. 1b-24a (Mecmuadaki her bir risâlenin varağı ayrı ayrı sayılmıştır. Ayrıca risâlenin sonunda eserden ayrıymış gibi durmayan yaklaşık bir varaklık bir ziyadelik bulunup tecellî-i zâtî hakkındadır. Aynı ilave Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Yeni Yazmalar 354'teki nüshanın sonunda da vardır).
30. Manisa YEK, No. 1147/1, vr. 1b-58b.
31. Berlin Eyalet Ktp. [Almanya], No. 2230, vr. 2b-36a.
32. Özb. FAŞE Ktp., No. 84/10, vr. 217b-243a.
33. Özb. FAŞE Ktp., No. 503, vr. 131b-159a.
34. Özb. FAŞE Ktp., No. 543/1, vr. 1a-34b.
35. Özb. FAŞE Ktp., No. 890/1, vr. 1b-36b.
36. Özb. FAŞE Ktp., No. 2517/2, vr. 138b-166a.
37. Özb. FAŞE Ktp., No. 3844/1, vr. 1b-32a.
38. Özb. FAŞE Ktp., No. 5413/2, vr. 95b-110a.
39. Özb. FAŞE Ktp., No. 5765/2, vr. 41b-77a.
40. Özb. FAŞE Ktp., No. 8183/5, vr. 86b-114b.
41. Özb. FAŞE Ktp., No. 8825/1, vr. 1b-22a.
42. Özb. FAŞE Ktp., No. 11067/4, vr. 79a-102a.

Mahtût nüshalar dışında eserin tahkiksiz baskılarının yapıldığı da görülmektedir. Bu neşirlerden ilki, Muhammed Abdüssettâr'ın 1308/1891 yılında Hindistan'da (Delhi) taş baskı olarak hazırladığı *Resâil-i Sitte-i Zarûriyye* adlı mecmuanın içinde (s. 38-78) yer almaktadır.¹² Diğer neşir ise 1327/1909 yılında Buhara'da yine taş baskı olarak hazırlanan Ebu'l-Muhsin Muhammed Bâkır'ın *Makâmât-ı Hazret-i Hâce-i Nakşbend* adlı eserinin kenarında (s. 37-137) bulunmaktadır.¹³ Ancak hemen belirtmek gerekir ki her iki baskı da birçok hata ve kusur barındırmaktadır (İkbâl, 1395: 15-16). Diğer taraftan *Risâle-i Kudsiyye*'nin eş zamanlı olarak iki tahkikli neşri gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri, İran'da Ahmed Tâhirî Irâkî (1943-1991) tarafından yedi farklı nüshaya istinaden tahkik edilmiştir. Baş tarafına ilave edilen mukaddimede (s. 9-92) Nakşbendîliğin Timurlular devrindeki tarihi, silsilesi ve meşâyihî (Abdülhâlîk Guçdevânî'den Bahâeddîn Nakşbend'e kadar), tarikat usûlü (on bir prensip) gibi başlıklardan sonra Muhammed Pârsâ'nın hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Son olarak da tahkiki gerçekleştirilen eserden, birtakım özelliklerinden, nüshalarından ve tahkikte izlenen yöntemden bahsedilmiştir. 70 sayfalık risâle metninden sonra, eser üzerine yazılmış olup Abdurrahman Câmî'ye nisbet edilen bir hâşiye ilave edilmiştir (s. 73-88). Akabinde nüsha farklılıkları belirtilerek (s. 91-104) hadis vb. hususların tahrirlerinin yapıldığı, kitabın bilhassa tarikatla ilgili konularında bazı izahatların bulunduğu ta'likâta yer verilmiştir (s. 107-149). Bu kısımda istifade edilen kaynakların künyeleri tam bir şekilde verildiği için ayrıca bir bibliyografyanın hazırlanmasına gerek görülmemiştir. Eserin en sonuna ise çok amaçlı bir indeks eklenmiştir (s. 153-198). Diğer tahkikli neşir de aynı zamanda bir Nakşî olan Melik Muhammed İkbâl tarafından Pakistan'da H 1395/1975 yılında yapılmıştır. Matbu nüshaların yanı sıra beş farklı el yazması nüshasına dayanılarak tahkik edilmiştir. Eserin önsözünde (s. 13-20) risâlenin öneminden, tahkikte esas alınan nüshalarından ve bu işe nasıl başlandığından söz edilmiştir. Ayrıca ilginç bir tevâfuk olarak "Risâle-i Kudsiyye-i Hâce Pârsâ" terkininin ebcedî sayısal değerinin eserin basım yılı olan HŞ 1354'e karşılık geldiği tesbitine yer verilmiştir (s. 18-19). Mukaddimede ise önce Muhammed Pârsâ'nın hayatı ve eserleri (s. 3-38), ardından da birçok yönüyle mürşidi Bahâeddîn Nakşbend'in hayatına temas edilmiştir (s. 41-109). 78 sayfalık risâle metninin akabinde (s. 113-188) muhakkikin eserle ilgili değerlendirme ve bazı hususların izahına dair notlarını içeren ta'likâta yer verilmiştir (s. 191-244). Son olarak eserden istifadeyi kolaylaştıran çok amaçlı bir fihrist (s. 245-322) ve birkaç fotoğraf ile eserin takdim ve önsözünün İngilizcesi ilave edilmiştir.

Her iki tahkikli neşir karşılaştırıldığında aralarında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Her iki baskı arasında, bazı bölümlerde metin ile şerhin nerede başlayıp nerede bittiğiyle alakalı şekilsel ihtilaflar vardır. Şöyle ki Irâkî'nin baskısında şerh olan bir bölüm İkbâl'in neşrinde metin olarak

¹² Nakşî şeyhlerine ait altı risâlenin bulunduğu bu mecmuanın muhteviyâtında yer alan diğer risâleler ise sırasıyla şunlardır: Ubeydullah Ahrâr'ın *Risâle-i Enfâs-ı Nefîse*'si (s. 2-8), Ali Râmîtenî'nin *Risâle*'si (s. 9-14), Ya'kûb Çerhî'nin *Risâle-i Ünsiyye*'si (s. 15-37) ve Hâce Hord'un (Bâkî Billah'ın oğlu Muhammed Abdullah) *Risâle-i Nûr-ı Vahdet*'i (s. 79-91) ile *Risâle-i Pertov-i 'İşk'* (s. 92-100).

¹³ Ubeydullah Ahrâr'a nisbet edilen *Enfâs-ı Nefîse* (s. 2-19), Ali Râmîtenî'ye isnad edilen *Risâle* (s. 20-36) ve Abdurrahman Câmî'nin *Serrişte-i Devlet*'i (s. 138-158) burada yer alan diğer eserlerdir.

verilmiştir. Yine Irâkî'nin baskısında metin olan bir kısım İkbâl'in baskısında şerh olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte her iki basım yazmalar ve diğer neşirlerle mukayese edildiğinde farklı olanın İkbâl'in neşri olduğu açıkça görülür. Ayrıca risâlenin temelde babları on ikidir ve bunlar, Irâkî'nin neşrinde muhtevasına göre parantez içinde verilmiştir. İkbâl'in neşrinde ise bu bablar on dörde kadar çıkmaktadır. Dolayısıyla İkbâl'in neşrinin bahsi geçen noktada hatalı olduğu söylenebilir (Pârsâ, 1354: 48-53; krş. Pârsâ, 1395: 164-170).

4. RİSÂLE-İ KUDSİYYE'NİN HÂŞİYELERİ

Risâle-i Kudsiyye'nin bazı hâşiyelerinin varlığından söz edilir. Meselâ İmâm Rabbânî (ö. 1034/1624), *Mektûbât*'ının 6. mektubunda bunlardan bahseder ve iktibasta bulunur (Sirhindî, 1913: 1/8). Sözü edilen hâşiyelerden biri, *Risâle-i Kudsiyye*'nin tahkikli matbu nüshasının sonunda neşredilmiştir. *Mektûbât*'ta zikredilen hâşiyeler hakkında herhangi bir mâlûmat bulunmadığı gibi yayımlanan hâşiyenin bunlardan biri olup olmadığı da belli değildir. Bununla birlikte *Risâle-i Kudsiyye*'in büyük oranda noksan ve kusurlu olan Paris nüshasında yer aldığı ve bir başka nüshasının olmadığı belirtilen bu hâşîye,¹⁴ Abdurrahman Câmî'ye nisbet edilerek Tahran baskısının sonuna ilave edilmiştir. Esasında hâşîye yazarının ismi açıkça yazılmayıp cim (ج) harfiyle remizli kaydedildiği için Tahran neşrini yapan Ahmed Tâhirî Irâkî, söz konusu muhaşşinin Câmî olabileceğini öne sürmüştür (Irâkî, 1354: 91-92). Ancak bu hâşiyenin başkasına nisbet edildiği de görülmektedir. Zira Sa'deddîn Kâşgarî'nin önde gelen sûfilerinden biri olan Şemseddîn Muhammed Rûcî'nin (ö. 904/1499) halifesi Şeyh Celâl Vâiz Herevî'nin (ö. 976/1568) de *Risâle-i Kudsiyye*'ye bir şerh yazdığı kaydedilmekte (Kişmî, 1375: 154) ve buradaki rumuzun bu kişiye işaret olabileceği ifade edilmektedir [Tosun, 2012: 210 (2. dipnot)]. Ancak bu kayıt dışında mezkûr şerhin başkaca bir izine rastlanılmamaktadır.

Fransız araştırmacı Marijan Molé'e (1924-1963) göre Molla Câmî'nin derlediği *Sohenân-ı Hâce-i Pârsâ*, bazıları tarafından *Risâle-i Kudsiyye*'nin bir kısaltması olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu durum, Câmî'nin Bahâeddîn Nakşebend'in makâmâtını yazdığı şeklinde yanlış anlamaya yol açmakta ve böyle bir hatanın yaygınlaşmasına sebep olmaktadır (Molé, 1337: 275). Marijan Molé'ün burada bahsettiği kişi Alman asıllı oryantalist Hermann Ethé (1844-1917) olmalıdır. Zira A. Tâhirî Irâkî, bu hususta onun aynı zamanda *Sohenân*'ın *Risâle-i Kudsiyye*'nin hâşiyesi olduğunu ima eden "Câmî, *Risâle-i Kudsiyye*'yi 'Sohenân-ı Hâce-i Pârsâ' veya 'el-Hâşiyetü'l-Kudsiyye' adıyla özetlemiştir." şeklindeki sözlerini aktarmakta ve burada bahsedilen eserin *Risâle-i Kudsiyye*'nin hâşiyesiyle bir ilgisinin bulunmadığını belirterek söz konusu iddiayı reddetmektedir (Irâkî, 1354: 92). Keza İranlı edebiyat tarihçisi Saîd Nefîsî (1895-1966) de Molla Câmî'nin eserlerini sayarken *Hâşiyeye-i Kudsiyye*'yi (*Sohenân*) Bahâeddîn Nakşebend'in *Kelimât-ı Kudsiyye*'si (*Risâle-i Kudsiyye*) üzerine yazılmış bir eser

¹⁴ Aynı hâşiyenin bir kısmı, kime ait olduğuna dair bir kayıt bulunmadan *Risâle-i Kudsiyye*'nin tahkiksiz ilk baskısının baş tarafındaki dört sayfanın kenarında da yer almaktadır (Pârsâ, 1308: 38-41; krş. Câmî, 1354: 73-75).

olarak tanıtmaktadır (Nefîsî, 1344: 1/288) ki bu, hatalı olmalıdır. Zira Câmî'nin bu içerikte bir eseri olmadığı gibi bahsi geçen eser (*Sohenân*) de böyle bir muhtevaya sahip değildir.

5. RİSÂLE-İ KUDSİYYE'NİN TERCÜMELERİ

Farsça olarak kaleme alınan *Risâle-i Kudsiyye*'yi, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, Türkçeye ilk defa tercüme eden kişi Lâ'lîzâde Abdülbâkî Efendi'dir (ö. 1159/1746). Ancak onun yaptığı tercüme tam olmayıp kısmîdir. Nitekim o, Muhammed Kâdî'nin *Silsiletü'l-ârifîn* adlı eserinin bazı yerlerinin alıntılanarak bunun muhtasar bir Türkçe çevirisini yapmıştır. Söz konusu eserde mütercim, konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla *Risâle-i Kudsiyye*'den bir miktar iktibasta bulunduğunu ve bu maksatla Bahâeddîn Nakşbend'in üç sözünü alıntılıyıp tercümesini yaparak bunu son kısma ilave ettiğini belirtmiştir (Muhammed Kâdî, 603/4: 110a, 129b-132b). Haddizatında bu tercüme dikkatlice incelendiğinde alıntılanan ifadelerin sadece Bahâeddîn Nakşbend'in sözlerinden ibaret olmadığı, yanı sıra Muhammed Pârsâ'nın yaptığı şerhleri de kapsadığı görülmektedir (Pârsâ, 1354: 21-27, 56-58). Bu bakımdan Lâ'lîzâde'nin yaptığı bu tercümenin, kısmî de olsa, ilk çeviri olduğunu söylemek mümkündür.

Eserin Türkçeye tam tercümesi ise Osmanlının İbnü'l-Arabî'si olarak kabul edilen (Kılıç, 1999: 110-120; Salâhaddîn-i Uşşâkî, ve Sâmi-yi Uşşâkî, 1998: 9) ve Salâhî Uşşâkî diye tanınan Abdullah Selâhaddîn Uşşâkî (ö. 1197/1783) tarafından 1180/1766 tarihinde¹⁵ yapılmıştır. Gerek müşterek bir fikriyatı (Ekberî gelenek) benimsemesi gerek onun eserlerinden bazılarını tercüme etmesi gerekse referans olarak görüşlerine başvurmasından hareketle Muhammed Pârsâ'ya karşı özel bir muhabbet beslediği anlaşılan (Ceyhan, 1998: 82) mütercim, esere yazdığı önsözde bu çeviriyi niçin yaptığını izah etmiş ve bölge halkının genelde Farsçaya yatkın olmamasını gerekçe göstererek ağdalı ifadelerden uzak, herkesin anlayabileceği arı bir Türkçe ile yazmaya karar verdiğini belirtmiştir (Uşşâkî, 1323: 3). Mütercim, çeviride Şâh-ı Nakşbend'in sözlerinin hem Farsça aslını hem de tercümesini birlikte vermiştir. Hâce Pârsâ'nın yaptığı şerhin ise sadece tercümesini vermekle yetinmiştir. Eserdeki şiirleri de nazmen çevirmiştir. Bazen bu şiirlerin Farsçalarını da tercümeyle eklemiştir. Ali Kadrî tarafından 1323/1905 yılında İstanbul'da neşredilen esere Muhammed Pârsâ'nın hayatı ve Salâhî Uşşâkî'nin hayatı ile eserlerini içeren birkaç sayfalık bilgi de ilave edilmiştir (Uşşâkî, 1323: 88-95). Tercümenin tesbit edilen bazı yazma nüshaları şunlardır (ayrıca bk. Münzevî, 1362-75: 3/1775):

1. Süleymaniye YEK, Uşşaki Tekkesi, No. 300/2, vr. 12b-49a (1180/1766 tarihini taşıdığına göre müellif nüshası olmalı).

¹⁵ Tercümenin sonunda verilen bir beyitle (İrdi itmâma Salâhî'den eser // Buldi bir lafızla tarihe “zafer”) çevirinin bitiş tarihi düşünülmüştür. Beyitteki zafer (ظفر) kelimesiyle işaret edilen bu tarih ebced hesabıyla (ظ: 900, ف: 80, ج: 200) şeklinde 1180 yapmaktadır (Uşşâkî, 1323: 87).

2. Süleymaniye YEK, Hafid Efendi, No. 459/2, vr. 29b-68b.
3. Süleymaniye YEK, Pertev Paşa, No. 633/3, vr. 38b-76b (kütüphane kaydı hatalı olarak Şerh-i Risâle-i Kudsiyye şeklindedir).
4. Millet YEK, Ali Emîrî Şeriyye, No. 806/1, vr. 1a-20b.
5. Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, No. 1914/3, vr. 38b-80a.
6. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No. 58/3, vr. 19a-44b.
7. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No. 851/3, vr. 55b-93b.
8. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No. 1391/1, vr. 1b-35b.

Salâhî Uşşâkî'nin yaptığı bu tercüme bazı kısa notlar dâhil edilerek Ahmet Oğuz ve M. Sadık Aydın tarafından sadeleştirilmiştir. Şiirler, asılları verildikten sonra düz yazıya aktarılmıştır. Eserde geçen âyet ve hadislerin Arapçaları verilmiş, âyetlerin de numaraları belirtilmiştir. 1969 yılında Konya'da neşredilen bu sadeleştirmede eserin mütercimi yanlışlıkla şârih olarak gösterilmiştir. Böylece bu yanlış nitelendirmeden kaynaklanan hata sonraki çalışmalarda teselsülen tekrar edilmiş, Salâhî Uşşâkî'nin tercümeyle birlikte risâleyi şerh ettiği de zannedilmiş ve eser, "Risâle-i Kudsiyye Tercüme ve Şerhi" veya "Şerh-i Risâle-i Kudsiyye" gibi isimlerle kendisine isnat edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla çevirinin "tercüme ve şerh" nitelemesiyle sadeleştirilip basılmasından sonra başlayan bu zincirleme hata, Salâhî Uşşâkî'nin hayatı hakkında yapılan hemen her araştırmada tekrar edilmiştir. Nitekim bu tercüme, Salâhî'nin hayatı ve eserleri hakkında yapılmış ilk akademik çalışmada "Şerh Ettiği Eserler" başlığı altında verilmiştir. Böylece yapılan hatanın bu yolla diğer akademik çalışmalara da sirâyet etmesi kaçınılmaz olmuştur (Akkuş, 1998: 112-114; Ceyhan, 1998: 29-30; Ceyhan, 2009: 36/19; Deliktaş, 1990: 15). Aynı hata, yalnızca bu tercüme üzerinde akademik çalışma yapan bir araştırmacı tarafından da farkında olunmadan tekrar edilmiştir. Öyle ki eserin tanıtımında bile bu farkındalık ortaya çıkmamış ve risâleyi Salâhî Uşşâkî'nin şerh ettiği belirtilmiştir. Oysaki eserin hiçbir yerinde mütercimin bu yönde bir beyanı yoktur. Ayrıca ilginçtir ki çalışılan tez konusunun başlığında "şerh" kelimesi değil "tercüme" sözcüğü kullanılmıştır (Arvas, 2014: 14, 17). Ayrıca "Şerh-i Risâle-i Kudsiyye" şeklinde aynı hatanın yapıldığı bir kütüphane kaydı da bulunmaktadır (Pertev Paşa, 633/3: 38b-76b). Oysaki eserin şerhini yapan Muhammed Pârsâ'dır ve Uşşâkî sadece bunu tercüme etmiştir. Ayrıca müellif isminin "Pârisa" şeklinde kaydedildiği bu sadeleştirmenin iyi yapıldığını söylemek zordur (Pârisa, 1969). Öte yandan câmi'ü't-turuk bir zât olan Salâhî'nin bu tercümesi bir yüksek lisans tezine konu olmuştur. Bu çalışmada müellif ve mütercimin hayatı ve eserlerine kısaca temas edilmiş, tercümenin yazma ve matbu nüshaları tanıtılarak metnin içerik incelemesi yapılmıştır. Ardından transkripsiyonu gerçekleştirilen metnin tenkit ve tahlili yapılarak kullanılan nüshaların tıpkıbasımı verilmiştir (Arvas, 2014: 9+292).

Risâle-i Kudsiyye'nin bir başka Türkçe çevirisi daha bulunmaktadır. Yazma hâlinde olan bu tercüme, *Kelimât-ı Pîr Muhammed Bahâeddîn Şâh-ı Nakşbend Tercümesi* namıyla Yemezzâde Süleyman Rüşdî Efendi (ö. 1250/1834) adına kayıtlıdır. Yemezzâde Süleyman Rüşdî 1184 (1770) yılında dönemin önde gelen zenginlerinden İsmail Ağa'nın oğlu olarak Aydın'ın Karacasu ilçesinde dünyaya gelmiştir. Hayatının ilk on sekiz yılını burada geçiren ve tahsilinin ilk evresini tamamlayan Yemezzâde bunun yeterli olmadığını anlayınca yaklaşık on yıl kadar da memleketi dışında öğrenimini sürdürerek Arapça ve Farsça gibi dilleri öğrenmiş ve ilim çevresinde söz sahibi olmuştur. Yazdığı şiirlerle de tanınan Yemezzâde yerel yönetimle yaşadığı sorunlar nedeniyle bir dönem efelik yapmış ancak daha sonra bunu bırakarak Nazilli'ye gidip Uşşâkî şeyhlerinden Mehmed Zühdi Efendi'ye intisap etmiş ve yedi yıl kadar hizmetinde bulunmuştur. Akabinde bir Uşşâkî şeyhi sıfatıyla memleketine dönerek tekkesini açmış ve bir yandan tarikat işleriyle diğer yandan da toplumsal meselelerle ilgilenmiştir. Önceki lakabı Semizzâde olan ve bölgenin bazı illerinde Koca Rüşdî ismiyle de tanınan Yemezzâde, toplumsal faaliyetlerinden dolayı bazı ithamlara mâruz kalmış ve padişah fermanıyla bir müddet Kayseri'ye sürgüne gönderilmiştir. Suçsuzluğu anlaşılınca Sultan II. Mahmûd (1808-1839) tarafından bağışlanmış ve tekrar Karacasu'ya dönmüştür. 1250 (1834) tarihindeki vefatına kadar burada yaşamış, tekke işleri ve sosyal faaliyetlerle meşgul olmaya devam etmiştir. Divanının yanı sıra bazı telif ve tercüme eserleri bulunan Yemezzâde Süleyman Rüşdî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Yemezzâde'yle ilgili biri Sâlih Alpbaz'ın hazırladığı Karacasulu Koca Rüşdü (İzmir, 1989), diğeri de emekli bir Türkçe öğretmeni olan Hüseyin Kuruüzüm'ün kaleme aldığı Yemezzâde Süleyman Rüşdî (Aydın, 2007) isimli kitap çalışmalarıdır. Yakın zamanda ise Yemezzâde'nin Pendnâme tercümesi üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (Çalık, 2018: 13-24).

Tam olmayan bu çeviri, eserin yalnızca metin kısmını ihtiva etmektedir. Yani sadece Bahâeddîn Nakşbend'in sözleri tercüme edilmiş, risâlenin Muhammed Pârsâ'ya ait şerh kısmı ise tercümenin dışında tutulmuştur. *Risâle-i Kudsiyye*'nin farklı yerlerinden -hem metin hem şerh-seçilerek bir araya getirilen bazı kısımlar da bir mukaddime olarak risâlenin baş tarafına konulmuştur. Eserin metin kısmı olan on iki "makale", kırmızı mürekkeple belirginleştirilerek yazılan bab başlıklarının altında verilmiştir. Eserin tesbit edebildiğimiz yegâne nüshası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesinde tamamı Yemezzâde'ye nisbetle kayıtlı olan risâlelerle birlikte el yazması bir mecmuanın içinde bulunmaktadır (Osman Ergin Yazmaları, 942/10: 78a-83a). Ancak bir iki küçük ilave veya çıkarma dışında, yine kendisi gibi bir Uşşâkî şeyhi olan Abdullah Salâhî'nin çevirisiyle birebir aynı olduğunu belirlediğimiz (bu risâle için mukaddime yapılan kısımları krş. Uşşâkî, 1323: 58-59, 78-80; metin kısmının tercümesi için de krş. Uşşâkî, 1323: 11, 21-23, 27, 31, 35-37, 56-58, 61-63, 65-67, 69, 71-72, 74, 78) bu eseri özgün bir tercüme olarak kabul etmek hayli zordur. Aslında bunu Salâhî Uşşâkî'ye ait tercümenin bir muhtasarı şeklinde değerlendirmek daha doğrudur.

Risâle-i Kudsiyye iki farklı çeviriyle günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir. Bunlardan ilki Necdet Tosun tarafından A. Tâhirî Irâkî neşri esas alınarak 1998 senesinde *Muhammed Bahâeddîn Hazretlerinin Sohbetleri* ismiyle yapılmıştır (Pârsâ, 1998). Ancak bu çevirinin sonraki baskıları *Şâh-ı Nakşibend Hazretlerinin Sohbetleri* adı altında gerçekleştirilmiştir. Mezkûr tercümenin baş tarafındaki önsözde mütercim, Muhammed Pârsâ'nın hayatı ve eserlerini konu alan bir araştırma yazısı kaleme almıştır. Daha sonra bu yazının bazı tashih ve ilavelerle ikmâl edilmiş hâli, mütercim tarafından hazırlanan ve neşredilen doktora çalışmasında da yer almıştır (krş. Tosun, 2012: 120-125; 224-228). *Şâh-ı Nakşibend'den Sözler* ismiyle Hasan Almaz tarafından yapılan diğer tercüme ise 2010 yılında basılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla yaptığı çeviriyi yayımlayamadan 2008 yılında vefat eden mütercimin yerine eseri Ali Sözer neşre hazırlamıştır. Sözer, bu maksatla yazdığı önsözde Muhammed Pârsâ ve eserlerinden söz ettikten sonra bu çevirinin yayınevi tarafından mütercime yaptırıldığını belirtmiştir. Sözer'e göre mütercim, daha önce yapılan iki tercümede (Salâhî Uşşâkî ve Necdet Tosun çevirileri) bazı eksik cümle ve ifadeler tesbit etmiş ve bunları düzeltmiştir. Akabinde Sözer, yapılan tercümenin dilinin daha da sadeleştirildiğini, ifadelerdeki anlam bulanıklıklarının giderildiğini ve eserin ciddi bir dipnot çalışmasına tabi tutulduğunu dile getirmiştir (Pârsâ, 2010: 8-11). Ancak hemen belirtmek gerekir ki mezkûr tercüme de bazı problemlerle mâluldür. Bu durum, mütercimin tasavvuf terminolojisine olan vukûfiyetsizliğinden kaynaklanmış olmalıdır.

Risâle-i Kudsiyye'nin Arapçaya tercüme edildiğini gösteren herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almadığı gibi kütüphanelerde tesbit edilmiş bir el yazma nüshası da yoktur. Bununla birlikte hazırlanan küçük çaptaki bir katalogda “*Muhammed Murâd Pârsâ el-Buhârî en-Nakşebendî, (ö. 865/1460), er-Risâletü'l-Kudsiyye, müstensih Derviş Abdürrahim Nakşebendî, istinsah yılı 1169 (1755-1756), Türkçe-Arapça, tezhipli, Fârisî hat, 170 s., 21 satır, 13x20, Genel kayıt: 1597, tasnif: 260/25.*” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bunun *Risâle-i Kudsiyye*'nin Arapça çevirisine ait bir kayıt olduğunu tahmin ediyoruz. Ancak bir yandan el yazmasını görememiş olmamız diğer taraftan müellif ismindeki ‘Murad’ ilavesi, vefat tarihinin farklı oluşu ve sayfa sayısındaki fazlalık gibi değişik hususlar, eserin Muhammed Pârsâ'ya aidiyeti konusunda net bir sonuca varmamızı zorlaştırmaktadır. Binaenaleyh kayıttaki ‘Türkçe-Arapça’ ifadesi ve bu kaydın söz konusu katalogda dili Arapça olan kitaplar başlığı altında verilmiş olması, eserin hem Türkçe hem de Arapçasının bir arada bulunduğunu göstermektedir. Bu durum eserin aynı zamanda Arapçaya da çevrilmiş olduğu sonucunu doğurmaktadır (Yılmaz, 2011: 78).

6. RİSÂLE-İ KUDSİYYE’NİN PÂRSÂ DIŞINDAKİLERE NİSBETİ

Bazı kaynaklarda eserin yanlışlıkla Bahâeddîn Nakşebend'e nisbet edildiği görülmektedir (Ağa Efendi Tanaçan, 21/9: 109b-118a). Yanı sıra böyle bir durum, kütüphanenin kaydında olmasa bile, esere ait nüshanın hem ilk varağında hem de içinde bulunduğu mecmuanın zahriyesinde görülmektedir (Cârullah Efendi, 2055/6: 84b; Nefisî, 1344: 1/192, 2/766). Esasında eser Hâce Bahâeddîn'in

sözlerinden derlenerek yazıldığı için bu şekilde bir nisbet akla gelebilir. Ancak derlenen bu sözler şerh edildiğinden dolayı böyle bir nisbet isabetli değildir. Aynı şekilde eserin *Kelimât-ı Kudsiyye* veya *Makâmât-ı Bahâeddîn-i Nakşbend* adlarıyla Alâeddîn Attâr'a nisbet edildiği de görülmektedir (Algar, 1989: 2/320; Heyet, 1380: 1/657). Eserin Muhammed Pârsâ'ya aidiyetinden ve *Risâle-i Kudsiyye*'nin de bu isimlerle anılmasından hareketle Alâeddîn Attâr'a (ö. 802/1400) nisbet edilen bu isimlerdeki eserin *Risâle-i Kudsiyye* olduğunu tahmin ediyoruz. Ancak nisbet edilen bu eserin içeriğini göremediğimiz için kesin bir kanaat arz edemiyoruz. Aynı şekilde Salâhî Buhârî'nin *Enîsü't-Tâlibîn* adlı eseri daha ziyade "Makâmât" olarak bilirse bile Pârsâ'nın bu eseri de "Makâmât" olarak anılmaktadır (Pârsâ'ya aidiyeti için bk. Münzevî, 1362-75: 3/1775-1776). Oysaki Alâeddîn Attâr'ın geride yazılı bir eser bırakmadığını biliyoruz. Ancak bu eserin vücûda getirilmesindeki teşvikini de yukarıda belirtmiştik. Muhtemelen bu nedenle eser ona nisbet edilmiştir.

7. RİSÂLE-İ KUDSİYYE'DEN İSTİFADE EDENLER

Arz ettiği ehemmiyet nedeniyle yazıldığı günden bu yana çok tutulan ve bir baş ucu kaynağı olan *Risâle-i Kudsiyye*'den çokça iktibaslar yapılmıştır. Bu eseri referans verenler arasında Muhammed Pârsâ'nın müridlerinden Ebu'l-Kâsım Muhammed Buhârî (Buhârî, 1110/1: 39b), Emîr Külâl'in *Makâmât*'ını yazan Mevlânâ Şehâbeddîn (Şehâbeddîn, ts.: 80), *Nefehâtü'l-üns*'ün sahibi Molla Câmî,¹⁶ Câmî'nin müridi ve talebesi olup onun *Makâmât*'ını hazırlayan Abdülvâsi' Nizâmî Bâharzî (ö. 909/1504) (Bâharzî, 1371: 231-232; krş. Pârsâ, 1354: 17-18), *Nefehât*'ı tercüme ederken çeviriye bazı ilaveler yapan mütercimi Lâmi'î Çelebi (Lâmi'î Çelebi, 1270: 416, 422; krş. Pârsâ, 1354: 17-18, 21-22), İmâm Rabbânî 6, 92 ve 313. mektuplarında (Sirhindî, 1913: 1/8, 455-456; 2/161; krş. Pârsâ, 1354: 13, 20) ve Mehmed Emîn Tokâdî (ö. 1158/1745) (Şimşek, 2007: 268-269) gibi zâtları sayabiliriz. Ayrıca *Reşehât*'ta aktarılanlara bakılırsa Ubeydullah Ahrâr, bu eserden iktibaslar yaparak sohbetlerinde bunları şerh etmiştir (Safî, 2536: 2/447, 458; krş. Pârsâ, 1354: 36-37, 39).

8. RİSÂLE-İ KUDSİYYE ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Risâle-i Kudsiyye'yle ilgili güncel bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan biri Alan 'Abd al-Haqq Godlas tarafından gerçekleştirilmiştir. Eserde geçen hadisler hakkındaki bu çalışma, "Hadis ve Hâce Pârsâ'nın Kudsiyye'si" başlığını taşıyan bir bildiridir. 1994 yılında Chicago'da gerçekleştirilen I. Uluslararası Mevlid-i Nebîyi Anma Konferansında sunulmuştur. Bu tebliğinde Alan Godlas, asıl problemlerinin sûfi metinlerinde kullanılan hadisler üzerindeki şüphe perdeleri olduğunu açıklamaktadır. Buna mukabil temel hedeflerinin ise bu hadisler üzerinde bulunduğu söylenen o perdeleri kaldırmak olduğunu ifade etmektedir. Sûfilerin kullandığı hadislerin tümüyle sahih olduğu iddiasını taşımadığını söyleyen Godlas, böyle bir çalışma yapmanın üç fayda temin edebileceğini ileri sürmektedir: a) Şüpheleri azaltmak b) Kur'ân ve Sünnet ile çelişmeyen şüpheli hadisi, Müslümanların

¹⁶ *Risâle-i Kudsiyye*, *Nefehât*'ın kaynaklarından biri olarak gösterilmiştir (Âbidi, 1373: 28).

bireysel tecrübelerinin bir ifadesi olarak değerlendirebilmek c) Şüphe perdesi olmadan sahih hadisi takdir etmek. Ardından Nakşbendîlik ve Muhammed Pârsâ'dan bahseden yazar, *Risâle-i Kudsiyye*'de geçen hadislerden seçtiği altı tanesini ele almaktadır. Tek tek incelediği bu hadisleri çeşitli yönlerden değerlendirmektedir. Kaynaklarını göstermekte ve muhtelif kaynaklarda, bilhassa hadis kitaplarında geçen şekliyle üzerinde durmaktadır. Sonuç olarak bu hadislerden iki tanesinde güvenilirliği şüpheli râviler bulunduğunu ve bunların da çok ciddi olmadığını kaydetmektedir. Veleve ki böyle olsa bile bunlardan peygamber kokusu geldiği ve ayrıca peygambere büyük bir muhabbet beslendiği için Muhammed Pârsâ gibi sûfîlerin bu hadisleri kullandığına dikkat çekmektedir (Godlas, 1994: 50-73).

9. RİSÂLE-İ KUDSİYYE'DEN İSTİFADEYLE OLUŞTURULAN ESERLER

Yukarıda zikredilenler dışında *Risâle-i Kudsiyye*'nin kimi pasajlarından iktibas edilerek oluşturulmuş bazı risâleler de bulunmaktadır. Bunlardan biri, *Min Kelimâti Hâce Pârsâ* adıyla yazılan küçük bir risâledir. İki üç varaklık olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümünde 1691/14 numarasıyla kayıtlıdır. 66b-67b varakları arasındaki bu risâle, eserin sadece Muhammed Pârsâ'ya ait şerh kısmından karışık olarak alıntılanmıştır (eserin aslıyla krş. Pârsâ, 1354: 3-5, 11, 15, 30-32, 38, 43, 44, 59, 64, 65-66; Bir başka örnek için bk. Urunbayev, v.dğr., 1385: 2/71).

10. RİSÂLE-İ KUDSİYYE'NİN NAKŞBENDİLİK TARİKATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) ve Abdurrahman Câmî'nin birlikte okuyup mütâlaa ettikleri bir eser olan *Risâle-i Kudsiyye* (Nevâyî, 2006: 69-70, 139-140),¹⁷ Hâcegân-Nakşbendiyye tarikatı için önemli bir kaynaktır. Müellifin eserde ele aldığı bazı tasavvufî meseleleri gerek tarikatın pîri Bahâeddîn Nakşbend'in görüşlerinden gerek diğer eserlerden istifade ederek yazması gerekse tarikatla ilgili daha başka bilgiler vermesi bu eseri daha da mühim hâle getirmektedir. Bu nedendir ki yazıldığı günden beri çok tanınıp tutulmuş ve bir baş ucu eseri olarak kabul edilmiştir. Nitekim Ubeydullah Ahrâr, diğer Hâcegân risâleleriyle birlikte bu eserin ehemmiyetini Muhammed Pârsâ üzerinden şöyle dile getirmektedir: “*Sanmayınız ki Hâcegân yolu kolaydır. Zira şekli ve manevî her türlü kemâlâta sahip olmasına rağmen Muhammed Pârsâ bile Hâcegân tarikatına ait risâleleri her zaman yanında bulundururdu. Hatta bu mecburiyetten dolayı kendi Risâle-i Kudsiyye'sini dahi sürekli yanında bulundurur ve mütalaa ederdi.*” (Safî, 2536: 2/481).

SONUÇ

Risâle-i Kudsiyye Muhammed Pârsâ'nın en önemli tasavvufî eserlerinden biridir. O, bu eserini şeyhi Bahâeddîn Nakşbend'in sohbetlerinde teberrüken tuttuğu notlardan oluşturmuştur. Daha sonra bu notlarını Şâh-ı Nakşbend'in diğer halifesi ve postnişini Alâeddîn Attâr'ın hususi işaretiyle temize

¹⁷ Bazı çalışmalar, birlikte mütâlaa edilen eserler arasında *Sohenân*'ı da zikretmektedir [bk. Acer, 2019: 73 (207. dipnot)]. Ancak kaynak olarak verilen Nevâî'de bu isim geçmemektedir.

çekmiş ve tasavvuf büyüklerinin sözleriyle şerh edip yazmıştır. Bu yazdıklarını da konularına göre 12 bölüm halinde tasnif etmiştir.

Risâle-i Kudsiyye, tarikatın tarihinde kaleme alınmış ilk eser olma hüviyetine sahiptir. Bu yönüyle eser, tarikatta ve tarikatın önde gelen zatları tarafından önemli bir eser olarak kabul edilmiş, irşâd sohbetlerinde kullanılmış, tarikatın önemli bazı simaları tarafından mütalaa edilmiş ve bir başucu eser olarak kabul görmüştür.

Eserin dünya kütüphanelerinde çok sayıda el yazması nüshası bulunmaktadır. Eser hem tahkiksiz hem de tahkikli olarak farklı zamanlarda birkaç defa neşredilmiştir. İlk olarak Salâhî Uşşâkî tarafından Türkçeye tercüme edilen eserin son zamanlarda yapılmış farklı çevirileri de bulunmaktadır. Ayrıca Uşşâkî'nin tercümesinden yapılmış sadeleştirmeler de bulunmaktadır. Yanı sıra eser üzerinde akademik çalışmalar da yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Âbidî, M. (1373). “Mukaddime”. *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*'ün içinde. İntişârât-ı İttılâât.

Acer, A. (2019). *İbnü'l-Arabî Takipçisi Olarak Abdurrahman Câmî ve Şerhu Fusûsi'l-Hikem'i: Tahkik ve İnceleme*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akkuş, M. (1998). *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin (Salâhî) Hayatı ve Eserleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Algar, H. (1989). “Alâeddîn Attâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/319-320. TDV Yayınları.

Arvas, M. M. (2014). *Salâhî Abdullah Uşşâkî'nin Risâle-i Kudsiyye Tercümesi'nin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Babanzâde, B. İ. P. (1951-55). *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. Millî Eğitim Basımevi.

Bâharzî, A. N. (1371). *Makâmât-ı Câmî*, Neşr-i Ney.

Beyazıt YEK, Veliyüddin Efendi, No. 3254/3, vr. 59b-95a.

Buhârî, E. M. *er-Risâletü'l-Bahâiyye*. Râşid Efendi YEK, 1110/1, 1b-144a.

Câmî, N. A. (1354). “Havâşî-i Kudsiyye”. *Kudsiyye: Kelimât-ı Bahâeddîn Nakşbend*'in içinde. 71-88. Kitâbhâne-i Tahûrî.

- Ceyhan, S. (1998). *Abdullah Salâhî Uşşâkî'nin Vücûd Risâleleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceyhan, S. (2009). “Salâhî Efendi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 36/17-19. TDV Yayınları.
- Çalık, P. (2018). *Yemezzâde Süleyman Rüşdî ve Pend-i Attâr Tercümesi*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çîme, M. A. (1353). Şahsiyyet-i İrfânî vü İlmî-yi Hâce Muhammed-i Pârsâ-yı Nakşbendî Buhârî. *Costârhâ-yi Edebî (Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-ı İnsânî-yi Dânişgâh-ı Firdevsî)*, 10(39), 467-502.
- Deliktaş, S. (1990). *Selahaddîn-i Uşşâkî ve Kasîde-i Hamriyye Şerhi*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dirâyetî, M. (1391-94). *Fihristgân-ı Nushahâ-yi Hattî-yi İrân*. Sâzmân-ı İsnâd ve Kitâbhâne-i Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân.
- Godlas, A. ‘A. (1994). “Hadith and the Qudsîya of Khwâja Pârsâ”, *Remembrance: Proceedings of the First Annual International Milad an-Nabi Conference*. 50-73. Naqshbandiya Foundation for Islamic Education.
- Gömbeyaz, K. (2010). Molla Fenârî’ye Nispet Edilen Eserlerde Aidiyet Problemi ve Molla Fenârî Bibliyografyası. 467-524. *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa)*.
- Heyet, (1380). “Alâeddîn Attâr-ı Buharayî”, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî: Edeb-i Fârsî der Âsyâ-yi Miyanê*. 1/657. Sâzmân-ı Çâp u İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng u İrşâd-ı İslâmî.
- Hıdırova, N. (2006). *Hâce Muhammed Pârsâ'nun Hâcegân-Nakşbendiyye Tarikatining Rivaclenişide Tutgen Örne ve Roli (14. Asr Ahiri-15. Asr Başleri)*. Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi, Tarih Enstitüsü.
- Irâkî, A. T. (1354). “Mukaddime”. *Kudsiyye: Kelimât-ı Bahâeddîn Nakşbend’in içinde*. 9-92. Kitâbhâne-i Tahûrî.
- İbrahimoglu, A. (2022-1). *Muhammed Pârsâ'nın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbrahimoglu, A. (2022-2). Muhammed Pârsâ'nın Başyapıtı Faslü'l-hitâb. *Şarkiyat*, 14(3), 1116-1143. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1189871>.

- İkbâl, M. M. (1395). "Mukaddime". *Risâle-i Kudsiyye'nin içinde*. 3-109. İntişârât-ı Merkez-i Tahkîkât-ı Fârsî-yi İrân u Pâkistân.
- İnebey YEK [Bursa], Genel, No. 334/3, vr. 170b-217a.
- İnebey YEK [Bursa], Ulu Cami, No. 1720/7, vr. 131b-159a.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No. 942/10, vr. 78a-83a.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No. 1132/1, vr. 1b-23a.
- Karabulut, A. R. (ts.). *Mu'cemü'l-mahtûtâtî'l-mevcûde fî mektebâtî İstanbûl ve Ânâtûlî*, b.y.
- Kâtib, Ç. (1941). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Maârif Matbaası.
- Kılıç, M. E. (1999). The Ibn al-'Arabî of the Ottomans, Abdullah Salahaddîn al-'Ushshaqî (1705-82): Life, Works and Thoughts of an Ottoman Akbarî. *Journal of the Muhyiddîn Ibn 'Arabi Society*, (26), 110-120.
- Kişmî, M. H. (1375). *Tashîh-i Nesemâtü'l-kuds min hadâiki'l-üns*. Tahran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
- Lâmi'î Çelebi, M. b. O. (1270). *Terceme-i Nefehâtü'l-üns*, Dâru't-Tıbbâ'ati'l-'Âmire.
- Leipzig Üniversitesi Ktp. [Almanya], No. 912, vr. 1b-56a.
- Manisa YEK, No. 1140/5, vr. 8b-24a.
- Molé, M. (1337). Nakşbendiyyât-I: Quelques Traités Naqshbandis. *Ferheng-i İrân-zemîn*, 6(6), 273-284.
- Muhammed Kâdî b. B. S. *Silsiletü'l-ârifîn Tercümesi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No. 603/4, vr. 110a-136a.
- Münzevî, A. (1362-75). *Fihrist-i Müşterek-i Nüşahâ-yı Hattî-yi Fârsî-yi Pâkistân*. İntişârât-ı Merkez-i Tahkîkât-ı Fârsî-yi İrân u Pâkistân.
- Nefisî, S. (1344). *Târîh-i Nazm u Nesr Der İrân ve Der Zebân-ı Fârsî*. Çâphâne-i Mihen.
- Nevâyî, A. Ş. (2006). *Hamsetü'l-mütehayyirîn: Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin*. Seçkin Yayıncılık.
- Özbekistan Fenler Akademisi (Ebû Reyhân el-Bîrûnî) Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi (Özb. FAŞE Ktp.), No. 11812/3, vr. 19a-46a.

Özbekistan Fenler Akademisi (Ebû Reyhân el-Bîrûnî) Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi Özb. FAŞE Ktp., No. 5501/2, vr. 32a-59a.

Pârisa, H. M. (1969). *Risâle-i Kudsiyye Terceme ve Şerhi*, İslâmî Neşriyat.

Pârsâ, M. (1308). “Risâle-i Kudsiyye”. *Resâil-i Sitte-i Zarûriyye*’nin içinde. 38-41. y.y.

Pârsâ, M. (1354). *Kudsiyye: Kelimât-ı Bahâeddîn Nakşebend*. Kitâbhâne-i Tahûrî.

Pârsâ, M. (1381). *Faslü'l-hitâb*. Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.

Pârsâ, M. (1395). *Risâle-i Kudsiyye*. İntişârât-ı Merkez-i Tahkikât-ı Fârsî-yi Îrân u Pâkistân.

Pârsâ, M. (1998). *Risâle-i Kudsiyye: Muhammed Bahâeddîn Hazretlerinin Sohbetleri*. çev. Necdet Tosun, Erkam Yayınları.

Pârsâ, M. (2010). *Şâh-ı Nakşibend'den Sözler: Risâle-i Kudsiyye*. çev. Hasan Almaz, Semerkand Yayınları.

Rieu, C. (1966). *Catalogue of the Persian Manuscripts in The British Museum*. British Museum.

Safî, F. A. (2536). *Reşehât-ı Aynü'l-hayât*. İntişârât-ı Bünyâd-ı Nîkûkârî-yi Nûriyânî.

Salâhaddîn-i Uşşâkî, A. ve Sâmi-yi Uşşâkî, A. (1998). *Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı (Tuhfetü'l-Uşşâkiyye)*, Asitâne-i Uşşâkî Neşriyatı.

Selimiye YEK [Edirne], No. 68/4, vr. 1b-24a.

Semenov, A. A. vd. (1952-87). *Sobranie Vostoçnih Rukopisei Akademii Nauk Uzbekskoi SSR*. Özbekistan SSR Bilimler Akademisi Yayınevi.

Sirhindî, A. F. (1913). *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*. Matbaa-i Munşî Nevel Kişor.

Süleymaniye YEK, Ağa Efendi Tanaçan, No. 21/9, vr. 109b-118a.

Süleymaniye YEK, Ayasofya, No. 1663/2, vr. 172b-212a.

Süleymaniye YEK, Ayasofya, No. 4795/31, vr. 267b-284a.

Süleymaniye YEK, Cârullah Efendi, No. 2055/6, vr. 84b-109a.

Süleymaniye YEK, Esad Efendi, No. 1500/8, vr. 23b-33b.

Süleymaniye YEK, Esad Efendi, No. 3736/6, vr. 74b-93a.

Süleymaniye YEK, Hacı Beşir Ağa, No. 372/3, vr. 348a-370b.

Süleymaniye YEK, Lala İsmail, No. 702/10, vr. 117a-128a.

Süleymaniye YEK, Pertev Paşa, No. 633/3, vr. 38b-76b.

Süleymaniye YEK, Tahir Ağa Tekkesi, No. 276/3, vr. 3a-14a.

Süleymaniye YEK, Yazma Bağışlar, No. 7150/4, vr. 8b-37b.

Şehâbeddîn M. (ts.), *Makâmât-ı Emîr-i Külâl*, y.y.

Şimşek, H. İ. (2007). Mehmed Emin Tokadî'nin Tuhfetü't-Tullâb li Hidâyeti'l-Ahbâb Risâlesinin Karşılaştırmalı Neşri, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8(18), 263-275.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine Kitaplığı, No. 322, vr. 1b-40a.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Yeni Yazmalar, No. 354, vr. 1b-20a.

Tosun, N. (2012). *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İnsan Yayınları.

Urunbayev, İ. v.dğr. (1385) *Fihrist-i Nusah-i Hattî-yi Fârsî-yi İnstîtû-yi Şarkşinâsî-yi Ebû Reyhân-ı Bîrûnî-yi Ferhengistân-ı Ulûm-ı Uzbekistân*, Merkez-i İsnâd ve Târîh-i Diploması.

Uşşâkî, A. S. (1323). *Risâle-i Kudsiyye Tercümesi*, Ahmed İhsân Matbaası.

Yılmaz, Ö. (2011). Medine Melik Abdülaziz Kütüphanesinde Farklı Dillerde Yazılmış Tasavvufla İlgili Yazma Eserler, *Islamic University of Europa Journal of Islamic Research-İslâm Araştırmaları*, 4(2), 74-93.

Yusuf Ağa YEK [Konya], No. 677/4, vr. 204b-217b.